

Vertaalstrategieën: een classificatie

Vertaling Ans van Kersbergen

Bij vertaalstrategieën moeten we in de eerste plaats een onderscheid maken tussen begrips- en productiestrategieën (vgl. Gilje 1992, 1995). Begripsstrategieën hangen samen met de analyse van de brontekst en de aard van de vertaalopdracht in zijn geheel; het zijn inferentiestrategieën, die in het vertaalproces vóór de andere strategieën worden toegepast. Productiestrategieën zijn in feite het resultaat van verschillende begripsstrategieën: ze hangen samen met de manier waarop de vertaler het talige materiaal manipuleert om tot een passende doeltekst te komen. Ik houd me hier uitsluitend bezig met productiestrategieën.

Gezien de aard van strategieën zoals ik die hierboven met het oog op de praktische toepassing heb gedefinieerd, zal het duidelijk zijn dat de classificatie die we voor productiestrategieën kunnen maken, linguïstisch of tekstlinguïstisch moet zijn (en bijvoorbeeld niet oogmatig, wat beter zou passen bij begripsstrategieën). In zijn eenvoudige vorm zou een dergelijke classificatie uit slechts één strategie kunnen bestaan:

Verander iets.

Deze zou een goed beeld geven van het domein waarbinnen strategieën werkzaam zijn: de ruimte tussen de bron- en de doeltekst. 'Verander iets' zou informeel als volgt kunnen worden omschreven: als je niet tevreden bent met de vertaling die meteen bij je opkomt – omdat die bijvoorbeeld ongrammaticaal of semantisch vreemd of pragmatisch zwak is – verander er dan iets aan. Het feit dat 'de vertaler niet tevreden is', wijst dan op het bestaan van een vertaalprobleem. (Ik besceed hier geen aandacht aan het feit dat verschillende vertalers zo verschillende problemen kunnen ervaren.)

Uit deze globale strategie kan ook worden afgeleid dat we strategieën, indien we ze gedetailleerder willen bekijken, kunnen beschouwen als soorten veranderingen. Natuurlijk 'verandert' de brontekst zichbaar wanneer deze wordt vertaald in een andere taal, maar verandering als strategie gaat verder dan het niveau van de voor de hand liggende veranderingen als gevolg van de overgang van de ene taal in de andere. De veranderingen die hier onder de loop worden genomen, houden een keuze uit verschillende mogelijkheden in.

Een dergelijke opvatting heeft geleid tot een aantal classificaties van veranderingen die traditioneel zijn beschouwd als veranderingen van bron- naar doeltekst, als verschillende soorten transferoperaties of formele verschuivingen. Voorbeelden kunnen onder andere worden gevonden in Vinay en Darbelnet (1958), Catford (1965), Nida (1964), Malone (1988) en Van Leuven-Zwart (1989/1990): bij het opstellen van mijn classificatie heb ik dankbaar gebruikgemaakt van al dit materiaal.

Enkele van de voorgestelde classificaties zijn uiterst simpel, zoals die van Nida

verminderen. Dat kan ook op de professionele praktijk toegepast worden: hoe meer extra informatie een opdrachtgever over de achtergrond van de brontekst meegeeft, des te makkelijker wordt de opdracht voor de vertaler. Maar de brontekst is slechts een van de componenten. Hij levert in zekere zin het materiaal dat in het vertaalproces verwerkt moet worden. Hoe het verwerkt moet worden wordt door de vertaalopdracht bepaald. Een vertaalopdracht die verlangt dat het vertaalproduct aan de tekstconventies van het bewuste genre in de doeltaal moet voldoen, verwijst de stilistische analyse van de brontekst naar de achtergrond in vergelijking met de analyse van parallele teksten uit de doeltaal waarnaar de formulering van de doeltekst zich moet richten. Een vertaalopdracht die een persikare vertaling verlangt is moeilijker dan een opdracht waarbij nog een revisie door een *native speaker* voorzien is. Voor de bepaling van de vertaalmoedijkheidsgraad is de vertaalopdracht dus van doorslaggevend belang zowel vanwege de explicietie waarmee de opdracht geformuleerd wordt als ook vanwege de daarin gedefinieerde eisen die aan de vertaling gesteld worden (zie Noord 1997b). Een expliciet geformuleerde vertaalopdracht is makkelijker uit te voeren dan een opdracht waarvan de eisen *onduidelijk of hermetisch* zijn. *Een vage vertaalopdracht* waarin de receptie van de doeltekst verregaand open blijft ('Vertaal voor alle mensen met Spaans als moedertaal' of 'De vertaling moet voor zowel vakmensen als leken te begrijpen zijn') is moeilijker uit te voeren dan een precies geformuleerde ('Vertaal voor een expert uit het vakgebied in Argentinië'). Het moeilijker is het om een tekst 'gewoon zo' te vertalen, zonder enige specificatie van de doelsituatie. Maar juist dat wordt vaak van studenten in het vreemdetalenonderwijs verlangd. Zonder uitgesproken verwachtingen kan er echter ook geen stekhoudende evaluatie van de vertaalvaardigheid plaatsgrijpen. In de vertalersopleiding moet ook nagegaan worden hoeveel vertaalproblemen en van welke soort een vertaalopdracht stelt, hoe complex of verwoven ze zijn en welke transferprocedures ze vereisen. Substitutieve procedures bieden minder moeilijkheden dan adaptatieve, brontekstgerichte documenterende vertaalvormen zijn vermoedelijk gemakkelijker dan op de doelsituatie gerichte vertaalvormen. Kortom: hoe meer eigen beslissingen op grond van de vertaalopdracht van de vertaler verlangd worden, hoe moeilijker de opgave wordt.

Christiane Nord is een specialist op het gebied van de vertaaldidactiek en werkte op het gebied van de vertaalcommunicatie en de vertaalwetenschap, haarstijf als hoogleraar aan de Hochschule Magdeburg-Stendal. Deze twee teksten verschenen eerder als 'Textanalyse: pragmatisch/funktionaal' en 'Textanalyse: translatorische Schwierigkeitsgrad' in Mary Snell-Hornby e.a. (eds.), *Handbuch Translation* (Zweite, verbesserte Auflage, Tübingen: Stauffenburg Verlag, 1999, 350354 resp. 355357). Ze werden speciaal voor deze uitgave vertaald.

met slechts vier categorieën: verandering van volgorde, weglating, verandering van structuur, toewoeging. (Wetswaar verfijnt Nida deze vervolgens door verschillende wegingfactoren aan te wijzen, maar zijn waardeschaten lijken erg ad hoc.) Andere zijn ingewikkelder, soms zelfs afschrikwekkend ingeschild, en daarom minder 'overdraagbaar': vooral de methode van Malone, die een bijzonder idiosyncratische terminologie gebruikt, lijkt in de praktijk moeilijk hanteerbaar als je er niet lang mee hebt geoefend.

De classificatie die ik voorstel is een heuristische. Mijns inziens werkt ze in de praktijk; de terminologie is toegankelijk en er is voldoende differentiatie zonder dat er een overdaad is aan 'onoverdraagbare' details en ze is flexibel en biedt ruimte voor aanvulling. Ze omvat drie hoofdgroepen strategieën: overwegend syntactische/grammaticale, overwegend semantische en overwegend pragmatische strategieën; ze worden aangeduid met de code G, s en PR. Mijn classificatie laat tot zijn recht komen dat deze groepen gedeeltelijk samenvallen – dat pragmatische strategieën gewoonlijk semantische en syntactische omvatten, etc. – en dat verschillende soorten strategieën vaak tegelijkertijd voorkomen. Bovendien biedt ze de mogelijkheid de genoemde strategieën in subcategorieën onder te verdelen. Maar over de formele of theoretische status van deze strategieën of over hun groepering worden hier geen uitspraken gedaan. In deze context zijn de strategieën voldoende gerechtvaardigd als ze nuttige begrippen leveren waarmee we over vertalen kunnen spreken, bepaalde dingen die vertalers doen nader kunnen onderzoeken en gebruikt kunnen worden om vertaalkundigheden mee te verbeteren.

Met deze classificatie wil ik echter wel proberen de verschillende voorstellen van andere wetenschappers in een algemeen schema onder te brengen. Veel van de genoemde strategieën hebben voor de hand liggende ondersoorten, maar die werk ik hier verder niet uit. Ook wil ik graag benadrukken dat ik in dit hoofdstuk niet beoog bepaalde vertalingen gedetailleerd te onderzoeken, maar wel een groep strategieën te presenteren die professionele vertalers gewoonlijk gebruiken. Het niveau van analyse is dus betrekkelijk oppervlakkig; we tonen een groep talige middelen en verdiepen ons hier verder niet in de vraag waarom ze precies worden gebruikt en evenmin in de verschillende mogelijke effecten van hun toepassing. Toch is een dergelijke analyse een noodzakelijke eerste stap wanneer men grondiger wil onderzoeken waarom bepaalde vertalers in bepaalde omstandigheden bepaalde strategieën kiezen.

In principe zijn deze strategieën niet specifiek gebonden aan bepaalde talenparen, hoewel vele op een eenvoudige manier te kunnen worden aangepast dat ze prototypische vuistregels opleveren in de tran van 'als je in de Duitse bron tekst kenmerk x vindt, probeer dan y in de Engelse vertaling'. Om de Engelse strategieën te illustreren gebruik ik vertalingen van het Duits in het Engels, merendeels uit een tijdschrift van Austrian Airlines. De voorbeelden zijn daarom beperkt en vaak betrekkelijk eenvoudig.

1 Syntactische strategieën

Het gaat hierbij om strategieën die verschillende vormen van zuiver syntactische veranderingen met zich meebrengen. Uiteraard houden grote veranderingen meestal

ook kleine in. Syntactische strategieën hebben in hoofdzaak invloed op de vorm. De belangrijkste zijn de volgende:

- G1: Letterlijke vertaling
- G2: Leenvertaling, calque
- G3: Transpositie
- G4: Verschuiving van eenheid
- G5: Verandering van de structuur van een constituent
- G6: Verandering van de structuur van een *claus*
- G7: Verandering van de structuur van de zin
- G8: Verandering in cohesie
- G9: Verschuiving van niveau
- G10: Verandering van stijlfiguur

G1: Letterlijke vertaling

Ik definieer dit nogal losjes in de zin van 'zo dicht mogelijk bij de vorm van de bron-taal, maar wel grammaticaal'. Voor sommige theoretici (zoals Newmark en ook Vinay en Darbelnet) heeft deze strategie de status van standaard. In hun opvatting hoeft de vertaler alleen af te wijken van de letterlijke vertaling als deze om de een of andere reden niet werkt. Voorbeeld:

PR: Wir wünschen Ihnen einen guten Flug mit Austrian Airlines.

DR: We wish you a pleasant flight with Austrian Airlines.

(Het kleine betekenisverschil tussen *guten* en *pleasant* laat ik hier buiten beschouwing.)

G2: Leenvertaling, calque

Onder deze strategie vallen zowel het lenen van afzonderlijke elementen als het lenen van syntagmata. Het gaat hierbij, net als bij de andere strategieën, om een bewuste keuze, niet om de onbewuste invloed van ongewenste interferentie.

In het bovengenoemde voorbeeld is de Engelse term *Austrian Airlines* de officiële naam van deze Oostenrijkse luchtvaartmaatschappij. In het Duits is het daarom al een leenvertaling.

Standaardvoorbeelden van leenvertalingen zijn het Duitse *Übermensch* > Engels *Superman* en het Engelse *the man in the street* > Frans *l'homme dans la rue*. Newmark (1988: 84) wijst erop dat leenvertalingen vaak worden gebruikt bij namen van internationale organisaties: *Communauté Économique Européenne* werd *European Economic Community*. De Duitse term *Check-in-Bereich* voor de Engelse uitdrukking *check-in area* combineert beide vormen van leenvertaling.

Een variant van deze strategie is wat Pym (1992a: 76) 'dubbele aanwezigheid' noemt. Dit betekent dat zowel de bron-taal- als de doeltaalversie in de doelttekst worden opgenomen, zodat de één de functie krijgt van een verklaring van de ander. Deze strategie heeft interessante ideologische consequenties, zoals Pym ook opmerkt: de bron-taalvorm krijgt gewoonlijk een hogere waarde, die inherent zou zijn aan de bron-taalwoorden. Een klassiek voorbeeld, waarbij het bovendien gaat om transcriptie,

vinden we in zinnen als: *This is the true sense of logos, the Word*. Een door Pym heel gedetailleerd geanalyseerd voorbeeld is ...*the phenomenon known as 'La Movida'* ('The Happening') uit een *Newsweek*-artikel. Eind jaren tachtig zijn soortgelijke voorbeelden te vinden in teksten over *perestrojka* (*restructuring*) en *glasnost* (*literally 'openness'*) enzovoort: de vorm van de dubbele aanwezigheid varieert.

Een andere variant is de introductie van een op een leenvertaling gebaseerd neologisme als vertaaloplossing. De eerste keer dat een leenwoord in een doeltaal verschijnt, is het in feite een neologisme in die taal. Andere worden uit de doeltaal gecreëerd, soms zelfs door een democratische stemming van de taalgebruikers. Een paar jaar geleden werd in een *Fins* weekblad een wedstrijd gehouden om een goede *Finse* term te vinden voor 'cd-rom', zodat men het woord *cd-rom*, een leenvertaling, niet meer hoefde te gebruiken. Het woord *romppu* kreeg de meeste stemmen. Het was natuurlijk gebaseerd op de leenvertaling, maar had een gebruikelijke *Finse* vorm gekregen (en sloot bovendien mooi aan bij het *Finse* woord voor floppy disk, *terppu*). Dit neologisme wordt nu inderdaad het meest gebruikt, maar het heeft *cd-rom* in formele contexten nog niet vervangen.

G3: Transpositie

Ik gebruik deze term van Vinay en Darbelnet om veranderingen van woordsoort aan te duiden, bijvoorbeeld van zelfstandig naamwoord in werkwoord, van bijvoeglijk naamwoord in bijwoord. Natuurlijk gaat deze strategie meestal gepaard met structurele veranderingen, maar het is vaak nuttig om de verandering van woordsoort te bekijken als een interessant verschijnsel op zich. Voorbeelden:

BT: Es sind dies *informativ* gestaltete Hinweise auf... (bijwoord)

DT: Both deal in a highly *informative* way with... (bijvoeglijk naamwoord)

BT: Durch *Einbeziehung* von Mietwagenfirmen... (zelfstandig naamwoord)

DT: Car rental companies have been *incorporated*... (werkwoord)

G4: Verschuiving van eenheid

Dit is een term van Catford (1965). De eenheden zijn: morfem, woord, constituent, *clause*, zin, alinea. Een verschuiving van eenheid doet zich voor wanneer een eenheid uit de BT als een andere eenheid in de DT verschijnt: dit gebeurt natuurlijk heel vaak en daarom kan een aantal categorieën worden opgesteld voor verschillende soorten verschuivingen van eenheden. Voorbeelden:

BT: Wir akzeptieren folgende Kreditkarten und ersuchen Sie, jene, mit der Sie Ihre Rechnung begleichen wollen, anzukreuzen.

DT: We accept the following creditcards. Please mark the one which you would like to have charged.
(Twee zinnen in plaats van één; de Duitse nevenschikte zin wordt in het Engels een aparte zin.)

BT: ...eine Dienstleistung, die wir *gemeinsam* mit Swissair anbieten.

DT: ...a service which we are offering in *conjunction* with Swissair.

(In het Duits een enkel woord, in het Engels een constituent; we zien hier bovendien een transpositie van bijwoord naar zelfstandig naamwoord.)

BT: ...eine Dienstleistung, die wir *gemeinsam* mit Swissair anbieten. *Es handelt sich um das Vielflieger-Programm 'Qualiflyer'*.

DT: ...a service which we are offering in *conjunction* with Swissair: *the frequent-flyer program 'Qualiflyer'*.

(In het Duits een zin, in het Engels een constituent.)

G5: Verandering van de structuur van een constituent

Deze strategie (of liever groep strategieën) omvat een aantal veranderingen op het niveau van de constituent, waaronder veranderingen in getal, bepaaldheid en modalisatie in de nominale constituent en veranderingen in persoon, tijd en modaliteit in de verbale constituent. De eenheid zelf hoeft niet te veranderen, dat wil zeggen een constituent van de BT kan nog overeenkomen met een constituent van de DT, maar de interne structuur ervan verandert wel. Voorbeelden:

BT: Die *Produkte* auf den JET SHOP Seiten sind...

DT: The *merchandise* depicted on the JET SHOP pages is...

(Meervoud verandert in enkelvoud, een telbaar zelfstandig naamwoord verandert in een niet-telbaar zelfstandig naamwoord.)

BT: Diese Ausgabe von SKY LINES *enthält*...

DT: In the present issue of SKY LINES *you will find*...

(In de Duitse verbale constituent staat het werkwoord in de derde persoon, in het Engels in de tweede persoon, omdat het onderwerp is veranderd.)

G6: Verandering van de structuur van een clause

Onder dit hoofdebreng ik veranderingen samen die te maken hebben met de structuur van de *clause* op het niveau van de samenstellende constituenten. In deze groep onderscheid ik verschillende subcategorieën, zoals de volgorde van de zinsdelen (eenvoudig geformuleerd als subject, werkwoord, object, complement, bijwoordelijke bepaling), de actieve t.o. passieve vorm, finiete t.o. non-finiete werkwoordsvormen, transitieve t.o. intransitieve werkwoordsvormen. Voorbeelden:

BT: Zu den Neuheiten im Produkt *kommen* weitere Verbesserungen unserer Dienstleistungen.

DT: The enlargement of our destinations list is *supplemented* by further improvements in our range of passenger services.

(In het Duits een actieve intransitieve werkwoordsvorm; in het Engels een passieve.)

BT: Diese Ausgabe... enthält...

DT: In the present issue... you will find...

(De eenheid die semantisch gezien een plaats aanduidt (en in een taal met naamvallen in de locativus zou staan) is in het Duits onderwerp en in het Engels een bijwoordelijke bepaling; daardoor verandert de structuur van de zinsdelen.)

BT: 'Qualiflyer' ist auf den kombinierten Streckennetzen von Austrian Airlines und Swissair gültig.

DT: 'Qualiflyer' is valid on the route networks of both Austrian Airlines and Swissair.

(De volgorde van de zinsdelen in het Duits verandert in het Engels.)

BT: ...und die Versandkosten dadurch relativ hoch sein können.

DT: ...which makes overall dispatching costs relatively high.

(Verandering van intransitieve werkzinsvorm naar transitieve werkzinsvorm.)

BT: Artikel- und Preisänderungen vorbehalten.

DT: We reserve the right to make alterations to articles and prices.

(De Duitse non-finitieve vorm (het finietieve werkwoord is weggelaten) verandert in het Engels in een finietieve vorm.)

G7: Verandering van de structuur van de zin

Deze groep strategieën heeft invloed op de structuur van de zin op het niveau van de samenstellende *clause*-eenheden. Daaronder vallen veranderingen van hoofdzin in bijzin en vice versa, veranderingen in het soort bijzin etc. Voorbeelden:

BT: Schon der Name signalisiert ein sorgfältig durchdachtes Qualitätsprogramm...

DT: As its name suggests, this is a painstakingly devised quality program...

(In het Duits een hoofdzin, in het Engels een bijzin met een hoofdzin.)

BT: Durch Einbeziehung von Mietwagenfirmen und First-class-Hotels können Qualiflyer-Mitglieder auch am Boden Dienstleistungen zu besonderen Konditionen in Anspruch nehmen und zugleich Meilen-Guthaben buchen.

DT: Car rental companies and firstclass hotels have been incorporated into the 'Qualiflyer' program, so that members can take advantage of its money-saving services on the ground too – and at the same time add more miles to their total.

(De Duitse tekst is een enkele hoofdzin, met een finiet hulpwerkwoord en twee nevenschiktelte infinitieven; de Engelse vertaling heeft een hoofdzin + twee nevenschiktelte bijzinnen.)

BT: Wir möchten Sie weiters darauf aufmerksam machen, daß in einigen Ländern zusätzlich Zölle eingehoben werden und die Versandkosten dadurch relativ hoch sein können.

DT: We should also like to remind you that some countries levy import tariffs, which makes overall dispatching costs relatively high.

(Het Duits heeft een hoofdzin + een nominale bijzin + een nevenschiktelte nominale bijzin; het Engels een hoofdzin + een nominale bijzin + een betrekkelijke bijzin.)

BT: Denn wir sagen unseren Fluggästen gerne 'Dankeschön'.

DT: Because we are happy for any opportunity to say 'Thank you'.

(In het Duits staat een hoofdzin; deze verandert in het Engels in een 'vrijstaande' bijzin.)

G8: Verandering in cohesie

Een verandering in cohesie heeft invloed op de onderlinge verwijzingen binnen een tekst of op het gebruik van ellips, substitutie, voornaamwoorden, herhaling of verschillende soorten voegwoorden. Voorbeelden:

BT: Diese Ausgabe...

DT: In the present issue...

(De Duitse verwijzing naar 'nabijheid' wordt gemaakt met een aanwijzend voornaamwoord; de Engelse met een bepaald lidwoord + bijvoeglijk naamwoord.)

BT: Hamburg wird im Linienverkehr angefliegen. Ebenso mit Beginn des Winterflugplanes werden die Kurse nach Amman ... und Minsk ... aufgenommen.

DT: The Vienna – Hamburg route will be one of our new scheduled services. Other innovations in the winter timetable will be...

(De cohesie tussen de Duitse zinnen wordt tot stand gebracht door een bijwoord; de cohesie tussen de Engelse zinnen door het woord *other* plus de semantische herhaling van *new* en *innovation*.)

BT: Zu den Neuheiten im Produkt kommen weitere Verbesserungen unserer Dienstleistungen. Besonders erwähnenswert ist der neue Terminal 1...

DT: The enlargement of our destinations list is supplemented by further improvements in our range of passenger services. The most notable of these is the new Terminal 1...

(In het Duits staat geen expliciet voegwoord tussen de twee zinnen; in het Engels wordt een aanwijzend voornaamwoord toegevoegd.)

BT: Es sind dies informativ gestaltete Hinweise auf neue Ziele von Austrian Airlines im Winterflugplan 1992/93.

DT: Both deal in a highly informative way with Austrian Airlines destinations which will be making their debut in the airline's 1992/93 winter timetable.

(Het Duits herhaalt *Austrian Airlines* in de voorbepaling van het *Winterflugplan* niet, waarschijnlijk omdat de Airlines net genoemd zijn en de verwijzing met het bepaalde lidwoord in *im* voldoende duidelijk wordt gevonden. In de Engelse vertaling staan de Austrian Airlines en de winterdienstregeling verder van elkaar af, en blijktbaar vond de vertaler het niet duidelijk genoeg alleen *the winter timetable* te schrijven. In de Engelse versie wordt *airline* herhaald, maar *Austrian* wordt weggelaten.)

G9: Verschuiving van niveau

Met niveau bedoel ik fonologie, morfologie, syntaxis en lexis. De manier waarop een bepaald eenheid wordt uitgedrukt, verschuift van het ene niveau naar het andere. Uiteraard speelt daarbij een grote rol met welk soort talen we te maken hebben, of het bijvoorbeeld meer analytische talen of meer agglutinerende talen zijn. Een andere factor is de rol van de intonatie: in sommige talen (het Engels bv.) kan deze een betekenis hebben (dat er een vraag wordt gesteld bv.) terwijl andere talen diezelfde betekenis uitdrukken in de morfologie (het Fins bv.), of geheel of gedeeltelijk door de woordvolgorde (het Duits bv.). Voorbeelden:

BT: Wir ... *ersüchten* Sie, ... anzukreuzen.

DT: *Please* mark ...

(Het Duits drukt de betekenis 'beleefd verzoek' hier met het vocabulaire (een bepaald werkwoord) en de grammatica (een hoofdwortwoord met een infinitief) uit; het Engels gebruikt alleen de lexicale eenheid *please*.)

BT: ... nur eine kleine Auswahl unserer JET SHOP *Produktpalette*

DT: ... only a small selection of the JET SHOP *articles available*

(Een samengesteld zelfstandig naamwoord is een lexicale eenheid; in plaats daarvan is in het Engels een elliptische betrekkelijke bijzin gekozen.)

G10: Verandering van stijfheid

Dit zijn de veranderingen die vertalers verwerken in de vertaling van stijfheid zoals parallelisme, herhaling, alliteratie en metrum. In eerste instantie kan de vertaler kiezen uit drie basisalternatieven (a-c).

(a) BT-figuur x > DT-figuur x. Als de BT-figuur relevant wordt gevonden voor de vertaling, kan deze (tot op zekere hoogte) behouden blijven (bv. BT alliteratie > DT alliteratie). In feite vindt er dan geen verandering plaats.

De stijlfiguur die in de tot dusver geciteerde tekst heel bewaard lijkt te worden gebruikt, is de herhaling van bepaalde sleutelwoorden als Austrian Airlines, JET SHOP en Qualiflyer. De vertaler heeft er om voor de hand liggende redenen voor gekozen om deze herhalingen in de vertaling te behouden.

De volgende regels uit Goethes *Römische Elegien* (1-5) zijn een mooi literair voorbeeld van mogelijkheid (a):

Oftmals hab' ich auch schon in ihren Armen gedichtet,

Und des Hexameters Maass leise mit fingernder Hand

Ihr auf dem Rücken gezählt.

Het is duidelijk dat de hexameter hier iconisch bedoeld is, omdat deze regels juist de hexameter tot thema hebben. Een vertaler kan er dan ook voor kiezen dit als wezenlijk kenmerk van de tekst zoveel mogelijk te behouden. De vertaling zou er dan zo uit kunnen zien (uit Chesterman 1989: 178):

Often have I composed poems even in her arms,

Counting the hexameter's beat softly with fingering hand

There on the back of the beloved.

(b) BT-figuur x > DT-figuur y. De vertaler kan de stijlfiguur uit de BT vervangen door een andere die zijns inziens een passende of vergelijkbare functie in de DT vervult (bv. BT parallelisme > DT chiasme). Het volgende voorbeeld komt uit een toeristische gids over Wenen.

BT: Es gibt ein Wien für Jedermann. Ein Wien für Kulturfans, die die weltberühmten Philharmoniker hören wollen; für Architekturliebhaber, die Wiens Jugendstilbauten oder das Hollein-Haus bestaunen können. Ein Wien für Gourmets, die sich an Wiener Schnitzel und Sachertorte göttlich tun, und eines für Souvenir-jäger, die Trachtenmode und Augarten-Porzellan mitnehmen wollen.

DT: There's a Vienna for every taste. Culture vultures will long rave about hearing the famous Philharmonic, and architecture buffs will stand enthralled before the Jugendstil buildings or Hollein's house on Stephansplatz. Gourmets will relish the legendary 'Schnitzels' and 'Sachertorte', while souvenir hunters will snap up costume fashions and Augarten porcelain.

(Het belangrijkste stijlkenmerk in de BT is een enkel hoofdwortwoord gevolgd door een opsomming, een reeks nominale nabepalingen waarvan enkele functioneren als onafhankelijke zinnen; de elementen van de opsomming zijn gegroepeerd in paren. De vertaler heeft het idee van retorische paren naar voren gehaald en een parallelistisch patroon gekozen. De tweede en derde zin hebben een parallelle structuur, en de twee finiete *clauses* in elke zin hebben ook een parallelle vorm.)

(c) BT-figuur x > DT-figuur \emptyset . De stijlfiguur wordt weggelaten in de vertaling. In het zojuist geciteerde voorbeeld gebruikt het Duits ook asyndetische verbinding; de zinnen en de twee delen van de tweede zin zijn niet verbonden door een voegwoord. De vertaler heeft deze stijlfiguur niet gehandhaafd.

Aan deze drie basisalternatieven kan een vierde worden toegevoegd.

(d) BT-figuur \emptyset > DT-figuur x. De vertaler besluit een stijlfiguur te gebruiken, zonder dat er op dezelfde plaats in de BT één staat. Bijvoorbeeld:

BT: Kulturfans

DT: Culture vultures

(De vertaler had bijvoorbeeld 'culture lovers' kunnen kiezen, maar hij heeft besloten een stijllement toe te voegen, de fonologische gelijkernis in deze vaste uitdrukking; ook dit voorbeeld komt uit de gids over Wenen.)

2 Semantische strategieën

Onder het kopje semantische strategieën breng ik het soort veranderingen samen dat in hoofdzaak te maken heeft met lexicale semantië, maar ook aspecten omvat van de betekenis van de zin, zoals nadruk. Door semantische strategieën verandert de betekenis. Een aantal van deze strategieën is afgeleid van het door Vinay en Darbelnet ontwikkelde begrip modulatie. We zullen hier kijken naar:

- s1: Synonymie
- s2: Antonymie
- s3: Hyponymie
- s4: Tegengelen
- s5: Verandering van abstractieniveau
- s6: Verandering in distributie
- s7: Verandering in nadruk
- s8: Parafrase
- s9: Verandering van troop
- s10: Andere semantische veranderingen

s1: Synonymie

Hierbij wordt niet het 'voor de hand liggende' equivalent gekozen, maar een synoniem of vrijwel synoniem woord, bijvoorbeeld om herhaling te voorkomen. Voorbeeld:

- BT: Diese Ausgabe von SKY LINES...
 - DT: ...the present issue of SKY LINES
 - BT: ...auf Seite 97 dieser SKY LINES Ausgabe.
 - DT: ...page 97 of this magazine.
- (In het Duits wordt tweemaal hetzelfde woord gebruikt, in het Engels twee woorden die vrijwel synoniem zijn.)

s2: Antonymie

De vertaler kiest een antoniem en combineert dit meteen ontkenmend element. Voorbeeld:

- BT: Alle Preise inklusive MWST., jedoch exklusive Nachnahmegebühr und Porto.
- DT: All prices include V.A.T. (value added tax) but do not include the c.o.d. (cash on delivery) fee and mail charges.

s3: Hyponymie

Verschuivingen binnen de relatie van hyponymie komen vaak voor. In het algemeen genomen heeft deze strategie drie subcategorieën:

- (a) BT *hyponiem* > DT *hyponiem*. Voorbeeld:

- BT: zahlreicher anderer Gesellschaften
 - DT: numerous other airlines
- (De vertaler kiest een hyponiem van het hyperoniem *companies*.)

- (b) BT *hyponiem* > DT *hyperoniem*. Voorbeeld:

- BT: das mitteleuropäische Luftverkehr Wien
 - DT: Vienna... a Central European interchange
- (Een *Luftverkehr* is een soort *Drehtreuz*, een hyponiem van dat woord: de vertaler heeft gekozen voor het bijbehorende hyperoniem.)

- (c) BT *hyponiem* x > DT *hyponiem* y (van hetzelfde hyperoniem). Bedenk om te begrijpen hoe deze strategie (c) werkt, wat Austrian Airlines eigenlijk verkoopt. Deze producten (het hyperoniem) kunnen we grofweg verdelen in twee groepen (hyponiemen): de vluchten en de verschillende bijkomende diensten. In de BT wordt de term *Verkehr* gebruikt om de vluchtroutes te beschrijven, zoals in het samengestelde zelfstandig naamwoord *Nachbarschaftsverkehr*, dat wordt vertaald met *routes linking*... Ook worden een paar vrijwel synonieme uitdrukkingen gebruikt, zoals *Streckennetzen* en *Angebot*, vertaald als *route network(s)*, en *Kurse* vertaald als *scheduled flights*. Voor de bijkomende diensten gebruikt het Duits *Dienstleistung(en)* of gewoon *Leistung*, die worden vertaald als *services, passenger services*. Tot zover is de hyponymierelatie in beide talen duidelijk: twee soorten producten, die steeds worden onderscheiden door verschillende lexicale hyponiemen, *route* en *service* in de DT. Maar op een bepaald moment worden de hyponiemen verwisseld:

- BT: Linienverkehr
 - DT: scheduled services
- (De vertaler heeft het hyponiem 'service' gekozen in plaats van het hyponiem 'route'.)

s4: Tegengelen

Tegengelen zijn woordparen (meestal werkwoordstructuren) waarmee dezelfde situatie vanuit tegengestelde invalshoeken wordt beschreven, zoals *kopen* en *verkoppen*. Een voorbeeld uit de tekst:

- BT: Bitte beachten Sie, daß zu den angegebenen Preisen noch Porto und Nachnahmegebühren verrechnet werden.
 - DT: Kindly note that the prices quoted are exclusive of postal charges and collection fee.
- (In het Duits wordt megedeeld dat B bij A komt, in de vertaling dat A exclusief B is.)

s5: Verandering van abstractieniveau

De vertaler kan voor elementen uit de doelttekst een ander abstractieniveau kiezen: de vertaling is concreter of abstracter dan de brontekst.

(iii) Het soort troop verandert niet, maar lexicaal is de troop uit de DT niet verwant aan die uit de BR: de bron van het beeld is een andere.

BR: Als Kaiserin Elisabeth... Kaiser Franz Josephs *ein und alles* (war)...
 DT: In the days (when)... the Empress Elizabeth... was still *the apple of Emperor Franz Joseph's eye*...

(Beide versies (uit een gids over Wenen) gebruiken metaforische uitdrukkingen, maar lexicaal zijn ze niet verwant.)

(b) BR troop x > DT troop y. In dit geval wordt de beeldspraak wel behouden, maar de vorm waarin die wordt gegoten, is anders. Een metafoor uit de BR kan bijvoorbeeld worden vertaald als een metafoor die gebaseerd is op een andere *tenor*, of als een volkomen andere troop. Bijvoorbeeld:

BR: Ein komfortabler *Europäer*, der Kontinente verbindet.
 DT: European *comfort* which spans continents.
 (Dit is een krantenkop waarin een soort *atribus* wordt beschreven. Het beeld dat in de BR wordt gebruikt is een gelijkstellende metafoor: de *atribus* is een comfortabele European die... Het beeld uit de DT is op een andere manier opgebouwd: het idee erachter is dat de Airbus Europees comfort biedt dat... en vervolgens wordt dit comfort gepersonifieerd. De strategie heeft ook invloed op de nadruk.)

(c) BR troop x > DT troop Ø. In deze subklasse wordt de beeldspraak in de vertaling weggelaten. Bijvoorbeeld:

BR: Herrliche Leihgaben aus öffentlichen und privaten Sammlungen machen das New Yorker Museum of Modern Art zu einem *Mekka* für alle Fans des Moderne-Klassikers Henri Matisse.
 DT: Devotees of Henri Matisse won't want to miss the current show at New York's Museum of Modern Art, which is made up of magnificent items on loan from public and private collections.
 (De vertaler gebruikt de metafoor Mekka niet.)

Nets als in G10 kunnen we hier nog aan toevoegen:

(d) BR troop Ø > DT troop x. In de vertaling wordt wel een troop gebruikt, in de BR niet, zoals in:

BR: Damit können weltweit Meilen-Guthaben *gesammelt*... werden.
 DT: This means that passengers can *clock up* 'Qualifyer' mileage worldwide...
 (De BR-uitdrukking is geen beeldspraak; in de DT wordt een metafoor gebruikt.)

In het volgende voorbeeld, ook uit het tijdschrift, wordt eveneens een troop toegevoegd:

BR: Paris im Picasso-Fieber.
 DT: Picasso fever has seized Paris.
 (In het Duits wordt *Paris* gepersonifieerd; in de vertaling gebeurt dat ook, maar daarin wordt tevens de koofts gepersonifieerd.)

(Zie voor een uitgebreide discussie over deze en andere keuzemogelijkheden bv. Newmark 1981; Van den Broeck 1981; Königs 1990; Toury 1995: 81 e.v.)

s10: Andere semantische veranderingen

In deze categorie zouden verschillende soorten andere modulaties vallen, zoals een verandering van (fysieke) betekenis of deiktische richting. Zie bijvoorbeeld:

BR: besonders *erwählenswert*
 DT: the most *notable*
 (Verandering van orale naar visuele betekenis.)

BR: Ihr besonderer Augenmerk dürfen wir auf eine Dienstleistung *lenken*, die...
 DT: We should also like to *draw* your attention to a service which...
 (In het Duits wordt de aandacht gestuurd van 'hier' naar 'daar', in het Engels juist van 'daar' naar 'hier'.)

3 Pragmatische strategieën

Met pragmatische strategieën bedoel ik strategieën die vooral te maken hebben met de selectie van informatie in de BR. Bij deze keuze laat de vertaler zich leiden door wat hij weet van de toekomstige lezers van de vertaling. Ik ga hier niet verder in op de plaats die de pragmatiek meer in het algemeen in het vertaalproces heeft, maar stel een aantal strategieën voor die vergelijkbaar zijn met de syntactische en semantische strategieën die ik in het bovenstaande heb genoemd. De veranderingen ten opzichte van de BR zijn bij de pragmatische strategieën gewoonlijk groter en omvatten meestal ook syntactische en semantische veranderingen. Syntactische strategieën beïnvloeden de vorm van de boodschap, semantische de betekenis ervan. Pragmatische strategieën beïnvloeden de boodschap zelf. Ze zijn vaak het resultaat van de globale beslissingen die een vertaler maakt over de meest geschikte manier om de tekst als geheel te vertalen. De categorieën die ik voorstel, zijn:

- PR1: Culturele filtering
- PR2: Verandering in explicietheid
- PR3: Verandering van informatie
- PR4: Interpersoonlijke verandering
- PR5: Verandering van taalhandeling
- PR6: Verandering in coherentie
- PR7: Gedeeltelijke vertaling
- PR8: Verandering in zichtbaarheid

BT: aus aller Welt

DT: in all corners of the globe

(De DT is concreter vanwege de toevoeging van *corners* en de keuze van *globe* in plaats van *world*.)

BT: Charter-Tochter

DT: charter subsidiary

(Hier is in de DT een abstractere term gekozen.)

s6: *Verandering in distributie*

Dit is een verandering in het aantal elementen waaruit 'dezelfde' semantische component bestaat. Er is sprake van uitbreiding (meer lexicale eenheden) of indikking (minder lexicale eenheden). Uitbreiding zwakt de tekst enigszins af. Voorbeeld:

BT: Selbstverständlich können wir Ihnen die Unterlagen auch zusehen.

DT: We can, of course, also forward the documentation to you by mail.

Indikking heeft het tegengestelde effect

BT: ...jene, mit der Sie Ihre Rechnung begleichen wollen

DT: ...the one which you would like to have charged

s7: *Verandering in nadruk*

Om een of andere reden besluit de vertaler iets in de tekst sterker of minder sterk te benadrukken of iets anders te benadrukken. Voorbeelden:

BT: informativ

DT: in a *lightly* informative way

(De nadruk is groter.)

BT: ...daß damit das mittteleuropäische Luftdrehkreuz Wien für Gäste aus aller Welt noch interessanter und bequemer geworden ist.

DT: ...that this added degree of convenience will make Vienna even more attractive as a

Central European interchange to visitors from all corners of the globe.

(In de BT wordt de kwaliteit van het nieuwe luchtverkeersknooppunt benadrukt; syntactisch is dit het complement van het onderwerp; de vertaler heeft besloten nadruk te leggen op de grote verscheidenheid aan bezoekers, syntactisch gezien het meewerkend voorwerp. In het voorbeeld zijn ook andere strategieën zichtbaar.)

s8: *Parafrase*

De strategie van de parafrase leidt tot een doeltrekkende tekst die kan worden omschreven als losjes, vrij, in sommige contexten zelfs als ondervertaald. Gewoonlijk worden bij deze strategie semantische elementen op het niveau van de lexemen genegeerd ten gunste van de pragmatische betekenis van een eenheid op een hoger niveau, zoals een hele zin. Een voorbeeld uit de tekst van de luchtvaartmaatschappij:

BT: Wenn Sie sich entschließen, die Vorteile zu nutzen...

DT: If you decide to become a member of the scheme...

Dit is de getuigende strategie voor de vertaling van bijvoorbeeld vaste woordverbindingen waarvoor in de doeltaal geen overeenkomstige idiomatische uitdrukking kan worden gevonden.

s9: *Verandering van troop*

Deze strategie, of liever groep strategieën, heeft betrekking op de vertaling van troepen (bijvoorbeeld metaforen). Net als bij strategie G10 voor de vertaling van stijffiguren, kunnen we deze strategie in drie subcategorieën (a–c) onderverdelen:

(a) BT troop x > DT troop x. Een voorbeeld van deze strategie is het behoud van een metafoor uit de BT in de DT. Uiteraard kan deze subcategorie nog verder worden onderverdeeld (i–iii):

(i) De troop blijft zelfs qua lexicale semantiek gehandhaafd in de DT. In het geval van een metafoor, blijven zowel de *tenor* als het *vehicle* (in de betekenis die Richards 1936 daaraan geeft) gehandhaafd, zoals in:

BT: MD-81/MD-82: Das Rückgrat der Austrian Airlines-Flotte

DT: MD-81/MD-82: The mainstay of the Austrian Airlines fleet

(De metafoor van een 'vloot' wordt behouden, en wordt zelfs nog versterkt door de keuze van *mainstay* in plaats van *backbone*.)

BT: Qualiflyer

DT: Qualiflyer

(Deze woordspeling, die op zichzelf een leenwoord is in het Duits, is onveranderd in de DT blijven staan.)

BT: Das Museum... dokumentiert die Stadtentwicklung

DT: The... Museum documents the city's growth...

(In de DT is de personificatie van de BT behouden, in dezelfde lexicale vorm; het voorbeeld komt uit een krantenartikel over Hamburg.)

(ii) De troepen in de BT en DT zijn gelijksoortig, maar semantisch zijn ze niet gelijk, alleen verwant. We zouden kunnen zeggen dat het beeld uit dezelfde bron, hetzelfde algemene ervaringsgebied komt (vgl. Rissanen 1971). Bijvoorbeeld:

BT: ...dessen einfacher Abwicklung wir uns von Mitbewerbern abheben wollen.

DT: ...whose distinguishing features... should give it a clear edge over rival programs.

(De vertaler heeft wel een metaforische uitdrukking gebruikt, maar een kleine verandering aangebracht: in beide teksten zien we het beeld van iets dat hoger is dan iets anders, maar het perspectief van beide verschilt; de DT is ook wat concreter [vgl. strategie s5].)

PR9: Transredigieren
 PR10: Andere pragmatische veranderingen

PR1: Culturele filtering

Deze strategie wordt ook wel naturalisering, domesticering of adaptatie genoemd; elementen uit de BR, in het bijzonder cultuurspecifieke elementen, worden vertaald met culturele of functionele equivalenten uit de DR, zodat ze voldoen aan de normen van de DR. De tegenovergestelde procedure, waarbij zulke elementen niet op deze manier worden aangepast maar bijvoorbeeld geleend of gehandhaafd in de vertaling, wordt exotisering of verreendling genoemd (zie Jones 1989). House (1984) spreekt in deze context van een 'cultureel filter'. (Zie ook Florin 1993, over de manieren waarop realia worden vertaald. De bredere ideologische kwesties die te maken hebben met de keuze van deze strategie worden bv. besproken door Venuti 1995.) Voorbeelden:

BR: Familiename

DR: Surname

(Op een bestelformulier; vergelijk het gekoerseerde 'Family name')

BR: Flughafen Wien

DR: Vienna International Airport

(Door *International* toe te voegen heeft de vertaler de naam overgenomen waaronder deze luchthaven officieel in het Engels bekendstaat.)

BR: Vorstandsdirektor/Vorstandsdirektor-Stv.

DR: President/Chief Executive Marketing & Sales

(De titels van de leidinggevenden die het redactionele commentaar van het tijdschrift hebben ondertekend, zijn aangepast aan de Amerikaans-Engelse normen.)

PR2: Verandering in explictheid

De vertaling is explicieter (explicitieering) of implicieter (implicieering) dan het origineel. Explicitieering is zoals bekend een van de meest toegepaste vertaalsstrategieën. Bij deze strategie voegen vertalers expliciete elementen aan de doeltrekkertoe die slechts impliciet zijn in de BR. Voorbeelden:

BR: Bei *Versand* in das Ausland...

DR: ...when *merchandise is dispatched* abroad

(De vertaler maakt expliciet wat wordt verzonden.)

BR: ...die bestellten Artikel werden Ihnen mit der Post per Nachnahme zugesandt.

DR: The articles which you order will be sent cash-on-delivery (COD) by post to your address.

(Explicitieering van *Innen*.)

BR: Artikel- und Preisänderungen vorbehalten.
 DR: We reserve the right to make alterations to articles and prices.
 (De recursieve elementen zijn expliciteeringen.)

BR: ...dort in einem eigenen Check-in-Bereich

DR: ...its own check-in area in the new terminal

(Door de explicitieering wordt het niveau van specificiteit verhoogd; de DR-versie is ook concreter [vgl. ss1].)

Impliciteering is een verandering in tegengestelde zin: uitgaande van wat de lezers redelijkwijze af kunnen leiden, laat de vertaler enkele elementen van de boodschap impliciet. Voorbeelden:

BR: ...so wenden Sie sich, bitte, ... an unsere Mitarbeiter beim Check-in oder an unsere *Flughelfer an Bord*.

DR: ...our check-in staff or the *flight attendants* will be glad to be of assistance.

(De vertaler kiest ervoor 'on board' impliciet te laten.)

BR: bei Redaktionschluss *dieses Bordmagazins*

DR: At the time of going to press

(Het recursieve element is impliciet gelaten.)

PR3: Verandering van informatie

Hiermee bedoel ik de toevoeging van nieuwe (niet af te leiden) informatie die relevant gevonden wordt voor de lezers van de DR maar niet in de BR staat, of de weglating van BR-informatie die irrelevant wordt gevonden (het gaat in dit laatste geval bijvoorbeeld om een opsomming). Een voorbeeld van toevoeging:

BR: Hamburg wird im Liniennverkehr angefliegen.

DR: The *Vienna*—Hamburg route will be one of our new scheduled services.

(We wilgeven wel met Austrian Airlines, maar op deze plaats in de tekst is nog niet genoemd dat de maatschappij gevestigd is in Wenen. Voor sommige lezers zou dit relevante informatie kunnen zijn en de vertaler voegt het hier toe.)

Bij weglating gebeurt het tegenovergestelde. Strikt genomen kan informatie die in deze zin is weggelaten later niet worden afgeleid; hierin onderscheidt deze strategie zich van impliciteering. In hetzelfde tijdschrift vinden we bijvoorbeeld een lijst met producten die per post kunnen worden besteld — het volgende product staat daar ook bij:

BR: Spielesammlung (Danne, Mühlle etc.)

DR: Games compendium (checkers etc.)

(De vertaler heeft het tweede spel weggelaten, waarschijnlijk omdat het in Engelstalige landen niet algemeen bekend is.)

PR4: Interpersoonlijke verandering

Deze strategie beïnvloedt de stijl van de hele tekst: ze verandert de mate van formaliteit, de mate waarin de tekst/auteur de betrokkenheid en gevoelens van de lezer opwekt, het niveau van het technische vocabulaire en dergelijke: alles waardoor de relatie tussen de tekst/auteur en de lezer verandert. In de brontekst die hier het meest is geciteerd, wordt de tweede persoon meervoud gebruikt. Deze is op zichzelf een syntactische indicatie van formaliteit die het Engels mist: in die zin had de vertaler geen keus. Maar in andere opzichten lijken interpersoonlijke veranderingen bewust gekozen. Een voorbeeld:

BT: Damit können ... Meilen-Guthaben *gesammelt* ... werden.

DT: This means that passengers can *clock up* 'Qualifier' mileage...

(De keuze van de woordgroep *clock up*, in plaats van 'collected' of 'registered', maakt de DT iets minder formeel.)

Of vergelijk de twee manieren waarop men zich tot de lezers wendt:

BT: Sehr geehrte Fluggäste!

DT: Dear passengers,

(Naar Duits gebruik wordt de hoge status van de geadresseerde benadrukt, terwijl het Engels eerder verbondenheid uitdrukt.)

PR5: Verandering van taalhandeling

Veranderingen van taalhandeling gaan meestal gepaard met andere strategieën. Wanneer bijvoorbeeld de wijs van het werkwoord verandert van aantonend naar gebiedend (vgl. GS), verandert ook de taalhandeling van mededeling in verzoek.

Ander veranderingen van taalhandeling hangen bijvoorbeeld samen met het gebruik van retorische vragen en uitroepen in een tekst, zoals in het volgende voorbeeld uit een artikel over Dr. Zamenhofs motieven voor de ontwikkeling van Esperanto:

BT: Beweggrund war seine Sorge über der Unfrieden zwischen Polen, Russen, Deutschen und Juden in seinem Geburtsort Bialystok.

DT: *His motive?* The unrest between Poles, Russians, Germans and Jews in his native town of Bialystok.

(De vertaler introduceert een retorische vraag om een tekst te krijgen die meer het karakter van een dialoog heeft.)

Ook kunnen veranderingen optreden binnen een bepaalde klasse taalhandelingen. Binnen de klasse die assertieven worden genoemd (zoals vaststellen, zeggen en melden) kan een vertaler besluiten tot een verschuiving van directe naar indirecte rede.

PR6: Verandering in coherentie

Terwijl de strategie verandering in cohesie, genoemd onder GS, te maken heeft met

de formele kenmerken van samenhang in een tekst, hebben veranderingen in de coherentie te maken met de logische ordening van de informatie in de tekst, op het ideationele niveau (zie bv. Blum-Kulka 1986).

Een voorbeeld: het Duitse origineel van de tekst van de luchtvaartmaatschappij begint met een inleidende alinea van een paar zinnen, waarna het thema van de volgende alinea de vernieuwingen van de routes zijn. Maar na de inleidende zinnen begint de vertaler geen nieuwe alinea. In andere opzichten heeft de vertaler de ordening van de informatie van het origineel intact gelaten. Door deze strategische verandering worden de inleidende zinnen in één informatie-eenheid verbonden met de routevernieuwingen. Deze staat los van de informatie over de vernieuwingen in diensten in de volgende alinea. De verandering heeft ook invloed op de status van *Hamburg*, dat in het Duits aan het begin van de tweede alinea de positie van onderwerp krijgt, maar in de DT minder nadruk krijgt (als een bepaling halverwege de alinea).

PR7: Gedeeltelijke vertaling

Hieronder vallen alle soorten gedeeltelijke vertaling, zoals samenvattend vertalen, transcriptie, vertaling van uitsluitend klanken en dergelijke. Klassieke voorbeelden zijn de 'symbolistische' vertalingen van literaire teksten zoals:

BT: My heart leaps up when I behold

A rainbow in the sky. (Wordsworth)

DT: Mai hart lieb zapfen eibe hold

Er renn bohr in sees kai. (Jandl)

PR8: Verandering in zichtbaarheid

Dit verwijst naar een verandering in de status van de aanwezigheid van de auteur of naar de openlijke inmenging dan wel het op de voorgrond treden van de aanwezigheid van de vertaler. Voetnoten van de vertaler bijvoorbeeld, opmerkingen tussen haakjes (zoals uitleg van woordspelingen) of toegevoegd commentaar richten de aandacht van de lezer op de aanwezigheid van de vertaler, die dan niet meer 'transparent' is (zie Venuti 1995). De vertaler heeft zichzelf dus zichtbaar geplaatst tussen de auteur en de lezer, en de auteur is daardoor (tijdelijk) naar de achtergrond verdwenen (zie Schiavi 1996; Hermans 1996a).

Een bijzonder en extreem voorbeeld van deze verandering in de transparantie van de vertaler vinden we in een recente postmoderne Russische roman van de hand van Jevgeni Popov, die in het Fins werd vertaald als *Aaton aattona* (letterlijk 'Aan de vooravond van de vooravond') door Jukka Mallinen, zelf een bekende figuur in de literaire kringen van St. Petersburg. Op een bepaald punt in de roman reist de held van Rusland naar Helsinki, dat wordt beschreven als een vredig oord van ongekende mogelijkheden en gepersonificeerd in de figuur van een zekere 'Oom Jukka'. Het punt is dat deze Oom Jukka ongetwijfeld de vertaler Jukka Mallinen is, die Popov dus een rol heeft gegeven als personage in de roman die Mallinen zelf gaat vertalen. De meeste Russische lezers van het origineel zal dit postmodernistische rollenspel waarschijnlijk

lijk ontgaan, maar voor Finse lezers is de vertaler heel duidelijk 'aanwezig', 'zichtbaar', niet transparant. (Een recensie van de roman is te vinden in Pesonen 1993.)

Prag: Transvertieren

Deze term is bedacht door Setering (1989) voor de soms grondige redactie van slecht geschreven bronteksten die vertalers uit moeten voeren. Deze term omvat drasisch herordenen en herschrijven, op een algemener niveau dan de onder de overige strategieën beschreven veranderingen.

Prag: Andere pragmatische veranderingen

Een voorbeeld uit deze categorie is de *lay-out*: die van de oorspronkelijke eerste tekst van de luchvaartmaatschappij had twee parallelle kolommen op één enkele pagina met het Duits aan de linkerzijde. De Duitse handtekening stond aan de rechterkant van de tekst, de Engelse aan de linker kant, zodat de bladzijde eindigde met beide handtekeningen naast elkaar in het midden.

Een ander voorbeeld in deze tekst is de keuze van het dialect, met name de variant van het Engels: de vertaler kiest Amerikaans Engels, misschien vanwege het officiële beleid van de maatschappij. Dit is een pragmatische verandering, want de brontekst is niet op deze manier gericht op een specifiek lezerspubliek.

■ Bovenstaand opstel is een (uitgebreid) fragment van 'Translations Strategies', het vierde hoofdstuk uit Andrew Chestermans *Mimesis of Translation* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1997, 87-116). Chesterman is hoogleraar meer talige communicatie aan de universiteit van Helsinki. In zijn boek verkent hij 'de verspreiding van ideeën' in de vertaaltheorieën. De vertaling werd speciaal voor deze uitgave gemaakt.

PAUL KUIJSMAN

Creativiteit tijdens het vertaalproces

Vertaling/Marjole de Vries

Het vertaalproces is altijd een van de belangrijkste onderzoeksgebieden van de vertaalwetenschap geweest. Tot voor kort waren er echter maar twee manieren om meer over dit gebied, dat traditioneel 'de zwarte doos' genoemd wordt, te weten te komen. Men kon ofwel een voorspelling doen op basis van brontekstanalyse en contrastieve linguïstiek ofwel een speculatieve beschouwing achteraf geven op grond van doeltexstanalyse en vertaalkritiek. Holmes heeft interessante resultaten geboekt door beide methoden te combineren (Holmes 1988).

De laatste paar jaar heeft men met behulp van introspectieve methoden uit de psychologie de techniek van hardopdenkprotocollen ontwikkeld. Het doel hiervan is toegang te krijgen tot het daadwerkelijke vertaalproces, dat wil zeggen, tot datgene wat omgaat in het hoofd van vertalers terwijl zij aan het vertalen zijn. Al in 1977 stelde Holmes dit type onderzoek voor, maar het zou pas na zijn dood uitgevoerd worden (Holmes 1988: 95 e.v.).

Hardopdenkprotocollen zijn gewoonlijk monologen, maar het nadeel daarvan is dat er een enigszins kunstmatige situatie gecreëerd wordt. Normaal gesproken spreken mensen zich tijdens het vertalen niet uit over wat men aan het doen is. Het is een gegeven dat hoe professioneler vertalers worden, hoe minderze geneigd zijn hun gedachten onder woorden te brengen. Daarom heb ik de methode van gespreksprotocollen gebruikt, waarbij twee mensen gevraagd werden een tekst te vertalen en onder tusschen hun verrichtingen te bespreken. Deze aanpak geeft een natuurlijker situatie weer, omdat er een echte medevertaler is en iemand niet slechts tegen zichzelf aan het praten is. Beide vertalers moeten hun vertaling uitleggen en verantwoorden, suggesties ter verbetering aandragen, om advies vragen en kritiek geven. Dit zijn allemaal kenmerken van een natuurlijk gesprek. In een onlangs verschenen experimentele studie merkte House op dat voor het maken van een hypothese en het onderzoeken van het vertaalproces, dialogen waardevoller informatie verschaften dan hardopdenkmonologen (House 1988).

Natuurlijk moet men zich ervan bewust zijn dat ook aan dialoogprotocollen nadelen kleven. Deze hebben vooral te maken met de dynamische psychologische processen die tussen de twee vertalers plaatsvinden (zie Kußmaul 1989a: 370 e.v.). Een ander bezwaar dat gecopperd zou kunnen worden is dat dialoogprotocollen geen realistische situatie weergeven. Wat we namelijk te zien krijgen is de interactie tussen twee personen terwijl men als beroepsvertaler slechts alleen werkt. Het antwoord hierop is dat dat voor ons doel geen probleem is. Voor het oplossen van vertalers maakt het niet uit of we twee personen aan het werk zien of slechts een. Waar het om gaat is dat we zicht krijgen op de processen of strategieën die tot een goede oplossing leiden. Ook al zouden er twee personen nodig zijn om tot die oplossing te komen, dan zou